

vábbi egymilliót börtönbüntetésre ítélték. 1955-ben már csak 70 000 embert végeztek ki, 1956-ban már csak néhány ezret (170. o.). 1957 októberében Mao nyilatkozik a szovjetekkel való ellentétéről. Mao szerint Sztálin 70 %-ban jól tevékenykedett, s csak 30 %-ban (233. o.), de talán csak 20 vagy 10 %-ban követett el hibákat. 1957 októberében, kínai látogatásáról visszatérve Kádár igen pozitívan nyilatkozik Kínáról (235. o.), 1958 végétől a kínai külügyminisztérium szerint a kínai-szovjet viszony egyre rosszabb (286. o.). 1959 március végén a magyar fél tájékoztatást kap a kínaiaktól a tibeti helyzetről, az ottani felkelésekről (297. o.).

Fodor Ferenc: Teleki Pál

„Temetésem a legegyszerűbben, titokban, reggel hét órakor történjék. Azon a papon kívül csak Te végy részt. A Távirati Iroda útján közlendő, hogy koszorút senki ne küldjön és a temetésre senki ne jöjjön el. A cserkészek és az egyetemi ifjak röviden értesítendő, hogy maradjanak otthon. Az egyetem értesítendő, hogy nem onnan temetnek. A professzorok is maradjanak otthon. Vigyenek ki mielőbb a halottasházba, hogy itthon ne zavarják. Gyászjelentés nem nyomtatandó. Síromra sem most, sem később emléket ne tegyenek. A szokványos temetési gondoskodáson kívül másról ne gondoskodjanak. Barátságodat még egyszer szívből köszönöm.” (110.)

Ezt a végrendeletet gróf Teleki Pál írta egy depressziós hangulatú órájában 1929. január 8-án. A címzett személyi titkára, Incze Péter volt, aki ezt a levelet csak Teleki halálának beállta után, 1941. április 3-án bonthatta fel.

E sorok a tudós államférfi páratlanul gazdag életének egyik mélypontjáról tudósítanak, ahonnan akarateréje, tettvágya hamar kiragadta. Ekkor már nyolc esztendeje

Még jópár érdekességet lehetne említeni. A kínai források hiánya miatt a kép persze egyoldalú, és az is nyilvánvaló, hogy a kapcsolatokban a két fél súlya korántsem azonos, a kapcsolat a nemzetközi nagypolitika függvénye. Egy későbbi kötet a kapcsolatok romlását mutathatná be; itt még fontosabb volna a kínai források ismerete.

(Magyar-kínai kapcsolatok 1956–1959. Dokumentumok, a kötetet összeállította Szobolevszki Sándor, szerkesztette Vida István, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, Budapest, 2001, 355 o.)

Niederhauser Emil

az MTA r. tagja, egy. tanár (ELTE)

múlt annak, hogy maga mögött tudhatta első miniszterelnöki időszakát, több éve a Nemzetek Szövetsége felkérésére az ún. mosszuli kérdésben, Törökország és Irak területi vitájában tudósi alaposággal foglalt állást, hogy pályája addigi más fontos eseményéről ne is szóljunk.

1936 elején elhunyt Berzeviczy Albert, aki több, mint három évtizeden át volt a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Telekinek csak a kezét kellett volna kinyújtania, s tudományos pályája betetőzése-képpen megválasztják a testület elnökévé. Ő azonban nem élt e lehetőséggel, helyette inkább az Országos Közoktatási Tanács elnökségét választotta. – *„Az Akadémián – mondotta bizalmasának, a kezünkben lévő kötet szerzőjének, Fodor Ferencnek – öreg, kiforrott tudós urakkal lenne dolgom, akik járnák a maguk jól kiépített, biztos útjait. Azok méretvastagságú tölgyfák, minden vihart állanak, hajlítani már nem lehet őket.”* A másik testület vezetését ellenben elvállalta, mert annak népe *„a magyar ifjúság. Fiatal csemeték. Hajlíthatók, formálhatók, ezek tulajdonképpen még nincsenek is, majdnem senkik és semmik, de minden lehet belőlük.”* (134.)

Ezek a jellegzetes idézetek Fodor Ferenc évtizedeken át kéziratban lappangott, majd az elmúlt esztendőben publikált Teleki-életrajzából valók.

Gróf Teleki Pál a magyar történelem sokat idézett személyisége; munkásságának megítéléséről – amint azt az emlékére állítandó szobor körül kavargó vihar is plasztikusan jelzi – nincs konszenzus. Sokan a 20. századi magyar história egyik legnagyobb személyiségét tisztelik benne, ám nem kevesen távolról sem tudnak azonosulni ezzel az állásponttal, s főleg az öncsonkító numerus clausus, majd a zsidótörvények megszületésében vitt szerepét kárhoztatják. Az eltérő álláspontokat talán valamelyest közelítené az életmű minden szegmensét feldolgozó nagymonográfia, ám az mindmáig nem készült el. Másfelől jól tudjuk, hogy a vita mélyén valójában a magyar társadalomfejlődés sajátosságai rejlenek, s ezeket alapjában csak egy harmonikusabb magyar jövő simíthatja el.

A korábban sem túl ismert, majd szinte teljesen elfeledett szerző, Fodor Ferenc elsősorban a földrajztudós Telekinek volt a munkatársa. Ezt azért kell elmondani, mert e kapcsolat meghatározóan – és a szerző által tudatosan vállalt módon – rányomja bélyegét az egész munkára. Világosabban szólva olyan életrajzról van szó, amely a tárgyilagosságra való kétségtelen törekvés ellenére is végeredményben idealizált képet fest elénk.

Fodor Ferenc egy Bihar megyei szűrszabó gyermeke, aki tehetsége, s a katolikus egyház tehetséggondozó tevékenysége révén gimnáziumi tanárságig vitte, amikor szakmai kapcsolatba került a nála csaknem nyolc esztendővel idősebb Telekivel. A köztük meglévő mérhetetlen társadalmi különbséget a fiatal gróf lebilincselő közvetlenségével hidalja át, ráadásul a karánsebesi magyar gimnáziumban tanító kollégát azáltal is magához láncolja, hogy annak

a földrajz tudományos művelésére való hajlamát is bátorítja. Fodor nem csupán osztja Teleki „szintetikus földrajz”-ról vallott fel-fogását, hanem annak szellemében készíti pályamunkát a Földrajzi Társaság felhívására, s később díjat is nyer.

A román impérium által állásából elbocsátott Fodor Ferencet Teleki bevonja a Békeelőkészítő Irodába, később maga mellé veszi a tanszékeire is. Tanári munkájában Fodor sokszor, s egyre nagyobb terheket vállalva helyettesíti. Amikor Teleki 1922-ben az ország főcserkésze lesz, Fodort teszi meg segédtitkárává. Teleki igen kiterjedt nemzetközi kapcsolatainak ápolásában, a külföldi vendégek magyarországi programjainak szervezésében is gyakran hátráltak Fodorra bokros teendők. A lankadatlan szorgalommal, fegyelmezetten végzett munkáért, a sok segítségért cserébe Fodor arra számított, hogy az 1939-ben ismét miniszterelnöki posztot vállaló Telekitől megörökli a tanszéket. Az egyetemi körök azonban – amint azt, sok egyéb igen lényeges információ mellett, Tilkovszky Lorántnak a kötethez a tőle megszokott alapos-sággal készített zárótanulmányából megtudhatjuk – inkább idegenkedve kezelték a nagyhatalmú pártfogót maga mögött tudó Fodor Ferencet, s olyan döntést hoztak, amely a tanszéket továbbra is Telekinek tartotta fenn, a munkával ellenben Fodor Ferencet terhelték meg. A majd két évtizedes munkáját honorálatlannak látó férfiú 1939 novemberében a pécsi tankerület főigazgatója lett.

Hamar megbánta, hogy elfogadta új állását, de a helyzeten már nem tudott változtatni. 1945 után a letűnt rendszer tankerületi főigazgatójának egyre kevésbé jutott hely. Tudományának magas színvonalú művelője volt, de nem sikerült beilleszkednie az új világba, jóllehet szívesen megtette volna. De még a kandidátusi fokozat megszerzését célzó ambíciója is rendre ha-

Fodor Ferenc:

Teleki Pál

jótörést szenvedett a korabeli tudomány-politika merevségén. Sok szabadidő birtokában 1948 őszén fogott hozzá a Teleki-életrajz megírásához, s a munkát a rákövetkező esztendő áprilisában fejezte be. A munkát az ötvenes évek derekán – néhány időközben megjelent írást felhasználva – tovább bővítette. Tudta, hogy nem is az íróasztala, hanem csupán a kézirat rejtek-helye számára dolgozik, de abban a hitben cselekedett, hogy munkája egyszer majd mégis megjelenhet, és segíthet abban, hogy a Telekire szórt rágalmakkal szemben az utókor egy igazabb Teleki-portrét ismerhessen meg.

A munka írása közben Fodor Ferenc sokmindent nem tudhatott, amit azóta a történettudomány forrásfeltáró és analízáló tevékenysége révén megismerhettünk. Akár azt is vélhetnénk, hogy a kései publikálás okafogyottá vált, hiszen Tilkovszky Loránt már 1968-ban higgadt elemzésben bemutatta Teleki politikai pályáját, leg-

utóbb Ablonczy Balázs jóvoltából jelent meg az életútjáról egy szintén értékes áttekintés, s a korszakkal foglalkozó munkák is sokmindent tisztáztak Telekivel kapcsolatban. Teleki azonban messze több volt mint politikus; tudósi, tanári, nemzetnevelői tevékenysége is méltán érdemel figyelmet, s – mint fentebb utaltunk rá – mindmáig hiányzik az egész embert reflektorfénybe állító nagymonográfia. Minden fogyatékosága ellenére is Fodor Ferenc könyvét tekinthetjük figyelembe veendő hozzájárulásnak e majdani összegzéshez. Hiszen ő Teleki Pálnak évtizedeken át közvetlen munkatársa volt, s ezért egyrészt sok olyan vonást rajzol a tudós-politikus portréjára, amelyeket a források nem árulnak el, másrészt pedig olyan eseményeket is elbeszél, amelyeket a történetírás eddig nem (vagy nem ilyen részletességgel, esetleg nem ilyen aspektusból) ismert.

A könyvben számtalan esetével találkozhatunk a tudós államférfi nagyságát a társadalmi folyamatok fölé emelő (ezért megnyugtatónak aligha mondható) ábrázolásmódnak. Például Teleki első miniszterelnökségének mérlegelt így vonja meg a szerző: „...erkölcsi szilárdsága, nyugalma és önfeláldozó munkája lassan képes lett úrrá lenni a háborgó politikai hullámonkon, talán a munkásságot is visszahozta volna a nemzetépítésbe, ha egy szerencsétlen esemény, a királykérdés kieleződése nem rombolja le törekvéseit.” (67.) Természetesen nem Teleki erkölcsi szilárdságát, nyugalmit vagy munkája önfeláldozó voltát vitatjuk. „Csupán” arról van szó, hogy az e hónapokban valóban bekövetkező konszolidáció sok egyéb markáns összetevője említetlenül marad.

„Látta – olvashatjuk az államférfit bemutató fejezetben –, hogy előbb-utóbb egy európai általános újrarendeződésnek kell következnie az élet törvényei ellenére szét-szabdalt világrészben.” (364.) Bizonyára

így volt, „csupán” megint azt kell hozzátennünk, hogy itt nem egyéni meglátásról, hanem a korabeli külpolitikai gondolkodás határon inneni és túli közhelyéről van szó. 1939 szeptemberében Magyarország és a Szovjetunió között ismét helyreáll a diplomáciai viszony, mert előtte néhány héttel a Molotov-Ribbentrop paktum új alapokra helyezi a szovjet-német kapcsolatot. Fodor előadásában erről szintén nem esik szó, sokkal inkább arról, hogy Teleki „*jól látta a jövő alakulását*”, s ezért a Moszkvába küldött követnek „*azt az utasítást adta, hogy mindent kövessen el a diplomáciai feszült helyzet megjavítására, mert Magyarország számára szüksége van az oroszra mint ellensúlyra a német túlsúllyal szemben.*” (367–368.) Megint nem az állítás ténybeliségével van probléma, hanem a kontextus bemutatásának elmaradása kifogásolható: a korabeli szovjet vezetés kész lett volna Erdély ügyében Magyarországgal együttműködni, s itthon még az egyébként egyértelműen német orientációjú Werth Henrik is látott benne fantáziát, Teleki ellenben ideológiai okokból elképzelhetetlennek tartotta a Sztalinnal való együttes fellépést.

Az első bécsi döntés előtörténetének, lezajlásának elbeszélésére, majd az 1939 márciusi kárpátaljai akció megítélésére is Fodor Teleki iránti csodálata nyomja rá a bélyegét. Hiányzik az 1938 augusztusi kieli találkozó bemutatása, ezért a müncheni négyhatalmi döntés magyar passzusának bemutatása is hungarocentrikus és legendaszerű. „*Teleki hősi csatájának eredménye kerekén 12 000 km² terület és egymillió lélek visszatérése*”, a Hitler hozzájárulásával megszerzett Kárpátalja visszakerülését pedig „*a jól kivárt pillanatban alkalmazott bölcs erély*”-nek tulajdonítja. (154. és 169.) E szinte már meseszerű összegzésektől eltérően Fodor nagyon is hitelesen eleveníti fel a nyilasoknak a kormányt tehetetlen-

séggel vádoló mozgolódását, amellyel szemben a komáromi tárgyalások megszakadása nyomán Teleki a befolyása alatt álló Fialat Magyarország Szövetségét mozgósítja. Az ő inspirációjára jön létre a Fialat Magyarország Mozgalom, amely falragaszok ezrein tesz – kimondatlanul – hitet a kormány politikája mellett és egyben a *Mindent vissza!* programját harsogja. Ezzel – fűzhetjük hozzá – Fodor akaratlanul azt húzza alá nagy nyomatókkal, hogy a „szelet kifogni a vitorlából” taktikával Teleki maga szűkítette tovább a (cseh)szlovákokkal való tárgyalások belpolitikai mozgásterét, még kevesebb lett a türelem a kétoldalú tárgyalások iránt, s ekképpen az ország még inkább sodródott az egyébként Teleki által is olyannyira viszolygással fogadott hitleri döntőbíráskodás irányába.

Ezzel már azt is jeleztük, hogy a könyvnek vannak olyan értékei, amelyek nem a Teleki-kérdéssel kapcsolatosak. Éppen azokra a fogyatékoságokra gondolunk, amelyek a hiteles Teleki-potré szempontjából kiigazításra szorulnak, de meglehetősen pontosan jelzik a korabeli magyar szellemi-politikai elit külpolitikai gondolkodásának természetét, s az is, hogy a külpolitikai döntések előkészítése, meghozatala, a döntésekhez elengedhetetlenül szükséges mélyebb ismeretanyag mennyire koncentrált, csupán néhány személyre szűkített kör birtokában volt.

Komoly értéke Fodor Ferenc könyvének, hogy az életút áttekintése nyomán külön nagy egységben előbb tematikusan ismét megvizsgálja azt, majd Teleki Pál eszmévilágát járja körbe. Az előbbiben elsőként a tudóst, majd a professzort, a nemzetnevelőt, az államférfit eleveníti meg. Külön alfejezetet szentel a társadalomszervezőnek, a főcserkésznek, az általa 1924-ben – egyetemi keretben – alapított Szociográfiai Intézetnek, valamint az 1926-ban létrehozott Államtudományi Intézetnek.

Az eszmevilágot élénk táró fejezetekben Fodor Ferenc rendre bemutatja Teleki Pál világképét, erkölcsi világnézetét, hazaszemléletét, nemzetfogalmát, magyarságtudatát, népjog-felfogását, állameszméjét. Foglalkozik európaiságával, társadalomszemléletével, tanításaival. Bár az első és második részben igen kiterjedten ábrázolja azt a nagy szerepet, amelyet a cserkészlet Teleki életében betöltött, itt külön is összeszegezi e témakört. Végül pedig a lelkiismereti kérdéseket taglalja.

Teleki Pál személyiségéről, tanítási módszeréről sok ma is időszerű, megszívlelendő, progresszív mozzanatot ismerhetünk meg. Így például megtudjuk, hogy egyetemi előadásai igencsak távol voltak a szokványostól. Az angol világbirodalom

gazdasági egységét, a termelést, az ott felhasznált anyagokat úgy mutatta be, hogy fejtegetéseit az angol ember reggelijének ismertetésével indította.

A könyv értékét számottevően növeli a – napjaink imponálón gazdag hazai könyvpiacán egyáltalán nem általános – gondos edíció: egyrészt a Szávai Ferenc és Tilkovszky Loránt munkáját dicséror megbízható jegyzetapparátus, másrészt pedig az a fundált, már fentebb említett utószó, amely nem csupán a Teleki-kérdésben igazítja el szakavatottan az olvasót, hanem mindeközben Fodor Ferenc életét és korát is hitelesen olvasóközelbe hozza. (*Mike és Társa Antikvárium, Bp., 2001., 576 o.*)

Pritz Pál

az MTA doktora

Jéki László: KFKI

1991 végén lezárult egy korszak. Több mint negyven év után megszűnt a magyar fizikai kutatások központi műhelye, a Központi Fizikai Kutatóintézet, amelyben kiemelkedő eredmények születtek. A KFKI márkanév ma egy sikeres számítástechnikai részvénytársaságé, amelynek vezetői között most is vannak a régi intézetből. Jéki László fizikus, aki egyebek közt évekig az egyik részintézet tudományos igazgatóhelyettese volt, hiteles tanúként idézi fel a négy évtizedes történetet. A kötet közvetlen előzménye a szerzőnek 2000-ben, *Központi Fizikai Kutatóintézet* címmel megjelent tanulmánya *A Magyar Tudományos Akadémia Kutatóintézetei* c. kiadványsorozatban (szerk: Glatz Ferenc). A könyv számos korabeli dokumentum felhasználásával elsőként tesz kísérletet a KFKI múltjának részletes áttekintésére.

Nem vállalkozhatom arra, hogy a könyvben található rengeteg információ és adat közül akár csak a legfontosabbakat, legérdekesebbeket mind felsoroljam; itt

csak néhány kiemelésére nyílik lehetőség. A könyv három nagyobb egységre tagolódik. Az első az intézet működését követi végig; itt az apróbetűs részekben többek között visszaemlékezésekből idéz Jéki. Aztán az eredmények bemutatása következik. Végül a függelékben az adatokat (az elismeréseket, díjakat, legfőbb vezetőket időrendben) sorolja fel, és fényképeken is bemutatja az intézetet.

Az intézet születését, fejlődését majd megszüntetését a kor határozta meg. A 20. századot kétségkívül nevezhetjük a fizika századának, amelyben sok hazánkfiának is meghatározó szerepe volt. A hidegháború idején, 1950-ben a magyar fizika háború utáni fellendítésére hozták létre a KFKI-t. „*A fizika területén, elsősorban a kozmikus sugárzásnak, az anyagszerkezetnek, az elektromágnességnek és a spektroszkópiának a körében folyó kutatások tudományos és gyakorlati jelentősége egyre nő. Az iparilag fejlett országokban ezeket a kutatásokat központi kutató intézménnyel folytatják...*” – írja egy akkori előterjesztés. Ugyanott határozzák el, hogy hazahívják